

15. Матросов Владимир Мефодьевич / [Електронний ресурс] // Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт динамики систем и теории управления Сибирского отделения РАН. — Режим доступа : <http://www.idstu.irk.ru/?q=node/15>.

16. Проценко Л. Лук'янівське кладовище / Л. Проценко, Ю. Костенко. — К. : Интерграфік, 1998. — № 5. — С. 50. — (Путівник. Некрополі України : вип. 5).

17. Рibaков М. О. На гостинах у фірми «В. Крістер» / М. О. Рibaков // Хрещатик відомий і невідомий. Краєзнавчі нариси. — К. : Київ, 2003. — С. 435–437.

18. Ромазанович Н. «Кристерова горка» і ее хозяйва / Н. Ромазанович // Киевские ведомости. — 1995. — 17 июня.

19. Самойленко В. И. Оптимальные системы управления динамическими объектами и процессами / В. И. Самойленко, В. А. Пузырев, И. В. Грубрин // Техническая кибернетика : (учеб. пособие). — М. : МАИ, 1994. — С. 63–113.

20. Шендеровський В. Він належав до найкращих математиків світу / В. Шендеровський // Нехай не гасне світ науки. — К. : Простір, 2011. — Кн. 3. — 344 с.

I. В. Кузьміна

УДК: 94(477)177.72-056.87

БЛАГОДІЙНИЦТВО ЯК СПОСІБ ЖИТТЯ БАРОНА ФЕДОРА ШТЕЙНГЕЛЯ

У статті розглядається добродійна діяльність представника української гілки родини Штейнгелів — Федора Рудольфовича Штейнгеля. Основна увага приділяється благодійництву в маєтку Федора Рудольфовича в с. Городок Рівненської обл., а саме: участь у будівництві та діяльності двокласного училища, лікарні Святого Бориса, створення одного з перших на Волині краєзнавчих музеїв. Також розглядається благодійна діяльність барона, яка виходила за межі Городка. Подаються короткі відомості про російсько-українську гілку родини Штейнгелів.

Ключові слова: Штейнгелі, Штейнгель Федір Рудольфович, Городок, двокласне училище, лікарня Святого Бориса, Федір Ріхтер, краєзнавчий музей, грошова допомога, пожертви.

В статье рассматривается благотворительная деятельность представителя украинской ветки семьи Штейнгелей — Федора Рудольфовича Штейнгеля. Основное внимание уделяется благотворительности в поместье Федора Рудольфовича Штейнгеля в с. Городок Ровенской обл., а именно: участие в строительстве и деятельности двухклассного училища, больницы Святого Бориса, создание одного из первых на Волини краеведческих музеев. Также рассматривается благотворительная деятельность барона, которая выходила за пределы Городка. Подаются краткие данные о российско-украинской ветке семьи Штейнгелей.

Ключевые слова: Штейнгели, Штейнгель Федор Рудольфович, Городок, двухклассное училище, больница Святого Бориса, Федор Рихтер, краеведческий музей, денежная помощь, пожертвования.

The article is dedicated to the philanthropy activity of Fedir Rudolfovych Schteinhel, a member of Ukrainian branch of Schteinhel family. The major attention paid to the charity in Shteynhel's manor situated in the village Horodok of Rivne region, such as: establishment of two-grade school and St. Boris hospital as well as foundation of one of the first local history museum of Volyn. The charity work that went beyond the borders of Horodok was also investigated. The author gave brief information about Russian-Ukrainian branch of Schteinhel family.

Keywords: Schteinhel family, Fedir Rudolfovych Schteinhel, Horodok, two-grade school, St. Boris hospital, Fedir Rikhter, local history museum, monetary support/financial aid, donations.

Вивчення життя та діяльності Федора Штейнгеля залишалось білою плямою в історії майже до 1990 р. Одним з перших дослідників біографії барона був Г. Непомнящий. Він встиг записати спогади людей, які знали Федора Рудольфовича особисто. Деякі аспекти життя і благодійницької діяльності Штейнгеля реконстрували також І. Куліш-Лукашевич, С. Шевчук, А. Українець, Т. Нахратова. У книзі «Слово про Городок. Спогади краєзнавця» М. Столярець згадує родину Штейнгелів, а також розповідає про добрі справи, за допомогою яких родина увійшла до народної пам'яті. В дисертації Н. Миронець «Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля» зосереджено увагу на вивченні складу бібліотеки барона та її долі. Проте окремих параграф присвячений також життю та благодійній діяльності барона Штейнгеля.

Матеріали, які допомагають висвітлити діяльність барона на ниві благодійництва, розпорошені по архівах Києва та Рівненської обл. Зокрема, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського під № 109 зберігається особистий фонд барона Федора Рудольфовича Штейнгеля — 744 одиниці зберігання. Фонд складається з приватного листування барона та членів його родини між собою, з друзями, а також з різними організаціями. В ньому також зберігаються особисті записники барона. Матеріали фонду — цінне джерело для вивчення життя барона, його суспільно-політичної та добродійної діяльності.

Деякі документи, які проливають світло на це питання, містяться в Центральному Державному історичному архіві м. Києва.

Восени 2010 р. в Рівному відбулася конференція, присвячена 140-річчю від дня народження Ф. Штейнгеля. Її результати — 16 доповідей — було опуб-

ліковано в Наукових записках Рівненського обласного краєзнавчого музею. У деяких з них увага приділяється благодійництву барона Штейнгеля.

Метою статті є висвітлення на основі публікацій учених та архівних матеріалів м. Києва добродійної діяльності барона Федора Рудольфовича Штейнгеля як у с. Городок, так і далеко за його межами, а також систематизація та узагальнення відомого нині матеріалу з проблематики.

Не кожний у наш час одразу згадає, хто такі Штейнгелі й завдяки чому вони ввійшли до історії. В радянський період навіть згадка про них була неможливою і лише з 90-х рр. науковці та краєзнавці почали по крихтам повертати із забуття історію цієї родини.

Штейнгелі залишили помітний слід в історії Російської імперії. Серед них були письменники, вчені, військові, декабристи, підприємці, суспільно-політичні діячі, інженери, меценати. Зокрема, Штейнгель Карл Август (1801–1870 рр.) був професором фізики і математики в Мюнхені. Організовував телеграфне сполучення, винайшов систему електричного годинника, влаштував у Мюнхені точну оптичну майстерню. Його син, Гуго Адольф (1832–1893 рр.) вираховував і виготовив оптичне скло для фотографічних об'єктивів [1, с. 437]. Штейнгель Володимир Іванович (1783–1862 рр.) був відомим літератором, членом Північного товариства декабристів. Іоанн Вільгельм фон Штейнгель був міністром курфюрста Саксонського, його сином Іоанну-Вільгельму, полковнику російської служби, російському посланнику при німецькому імператорі й Фрідріхові Якову 1777 р. було надано баронський титул Римської імперії. Цей титул 1863 р. затвердив за родиною Штейнгелів урядовий сенат [2, с. 885].

За генеалогічними розвідками Т. Пономарьової, рід Штейнгелів з'явився на території Російської імперії за часів Петра I і Катерини I [27, с. 49]. Іоанн Готфрід Штейнгель (1750–1804 рр.) перебував з 1772 р. на службі в м. Обва Пермського намісництва, Фабіан (Фадей Федорович) Штейнгель (1762–1831 рр.) перебував на службі з 1776 р., Іоанн (Іван Федорович), син Фрідріха Якова, служив капітан-командором, а з 1801 р. перебував на посаді Іркутського віце-губернатора. Дід Федора Рудольфовича, Фрідріх Вільгельм Карл (Василь) Штейнгель також служив у Російській армії. Він був одружений з Пакуліною фон Шилінг. У них народилося три сини: Рудольф, Максим та Леонгард, які також пов'язали життя з Росією [27, с. 49, 50, 51].

Син Василя Герман Рудольф Олександр (Рудольф Васильович) (1841–1892 рр.) був статським радником, інженером шляхів сполучення. Він побудував Петроградську, Московсько-Рязанську, Московсько-Курську, Балтійську, Ростово-Владикавказьку залізниці [27, с. 51]. Мешкав переважно в Санкт-Петербурзі, але мав будинок у Києві, побудував маєтки «Хуто-

рок» на Кубані та «Городок» на Волині. Був одружений з Марією Федорівною Камінською. Вони мали чотирьох синів: Володимира, Сергія, Івана та Федора.

Федір Рудольфович народився 25 листопада 1870 р. в Санкт-Петербурзі. З 8 років мешкав поперемінно у Києві та в маєтку Городок за 11 км від м. Рівне. Великий вплив на виховання сина мала мати, Марія Федорівна: прищепила йому любов до України, до її історії та культури.

Початкову освіту Федір, імовірно, здобував удома, пізніше навчався разом з братами в одній з гімназій Києва. Ще змалку зростав турботливою, дороброю дитиною. Коли Федір дізнався від брата Володимира, що батько хвилюється за нього, адже він довго не писав, 12-річний Федір відповідав: «Милый мій батько, я почав цей лист 8 вересня, але так як я пишу листи спочатку на чернетці, то не встиг переписати, весь час не мав часу закінчити його. Сьогодні Воля отримав твого листа, в якому ти пишеш, чому я тобі не пишу, а тому я відразу сів тобі писати. Будь ласка, пробач мені, що не відповідав на твого милого листа і не думай, що я не думаю про тебе» [10, арк. 1–1 зв.]. З цього ж листа дізнаємося, що від'їхала гувернантка мадам Маурер, яка пропрацювала в них 5 років. Федір разом з іншими брав участь в прощальному обіді з цього приводу, а потім подумав, що не може людина, яку вони знали 5 років, покинути їх без згадки. І тому вони купили їй подарунки: «Ці подарунки були срібні кільця для серветки, срібна ложка і срібна склянка і на кожному подарунку було вирізано її ім'я, звичайно. Ці подарунки не по нашій кишені і особливо не по моїй, тому що в мене всього 2 руб. 42 коп., а я купив кільце, яке коштує 4 руб. Ми маємо надію, майже впевнені, що ти візьмеш цю витрату на свій рахунок» [10, арк. 1 зв. — 2]. На час написання листа йому було 12 років. Хлопчик ріс у заможній родині, але змалку звик до порядку в усьому.

Федір Рудольфович одружився ще в студентські роки, але довго прожити з молододо дружиною не встиг, вона померла під час пологів, народивши йому сина Бориса. 1890 р. помирає і мати Штейнгеля, а через два роки, на 51 році життя, йде з життя батько.

В Інституті рукопису зберігається надгробна промова, датована 22 листопада 1892 р.: «Проводжаючи в життя загробне раба Божого Рудольфа, маємо боргом своїм напучувати його, як християнина, словом на пам'ять його в приході храму, при якому полягає його родина — як прихожани. Перше, за що будемо пам'ятати його в молитвах, це те що найсвятіше ім'я Християнина Рудольф Васильович ставив вище за земні титули, переваги і відзнаки. Друге його вікопам'ятна гідність, що ім'я Християнина виправдовував він вірою і добрими справами — любові до ближніх» [9, арк. 1]. Далі в листі додавалися молитви і проект надгробного пам'ятника.

Як показало все подальше життя, син гідно продовжив справи батька. Слова, адресовані під час прощальної промови батькові, можна віднести й до нього.

Розподіляючи між синами спадщину, Рудольф Штейнгель залишив у володіння Федору маєток у Городку Волинської губ. Про це зберігся нотаріально завірений оригінал від 30 липня 1892 р. Батько доручав синові управління й завідування маєтком з усіма правами господаря: наймати і звільняти робітників, купувати для ведення господарства реманент, продавати деревину, укладати договори, здавати землю в оренду тощо [6].

Федір Рудольфович не лише вдало управляв маєтком у Городку, помножуючи родинні статки, але й продовжив батькові починання в благодійництві. Відомо, зокрема, що Рудольф Васильович разом з Миколою і Федором Терещенками відкрили в Києві три їдальні дешевих обідів. Вони щорічно відпускали до 500 тис. обідів по 8 коп. [24, с. 92]. За гроші Рудольфа Васильовича обладнали окреме відділення в університетській лікарні Києва, а на пожертви баронеси Марії Федорівни — заново спорудили парафіяльну Стрітенську церкву неподалік Львівської площі.

Існує переказ про те, що Федір Рудольфович після смерті батька хотів роздати всю землю селянам, щодо цього навіть збирали сход села. Але управитель маєтку змовився з багатьма господарями, щоб вони відмовили барона. Пояснювали вони це тим, що бідняки не впораються навіть з тією землею, яку мають [28, с. 10]. Говорили також, що селяни, не маючи потрібної освіти, не зможуть нею вдало розпорядитися. Ось і вирішив барон спочатку просвітити односельців.

Улюбленою справою Штейнгеля було училище, яке він побудував за власний рахунок у рідному селі. Це питання частково вивчили дослідники, але й ми не можемо його оминати. Залишилася чернетка, датована 1902 р., в якій Федір Рудольфович розкривав, яким він бачить училище. Вона складалася з 14 пунктів, місцями закреслених, та додатків. Фінансування барон брав на себе. Планувалося побудувати три кімнати (кожна по 30 осіб) для хлопців і одну — для дівчат. Викладати в училищі планувалося дев'ять предметів: «а) Закон Божий, б) російська мова з чистописанням, в) арифметика, г) російська історія [слово «російська» викреслив Штейнгель — *І. К.*], д) географія і природознавство, е) креслення з основами понять про геометрію, ж) співи, з) малювання, і) рукоділля для дівчат» [4, арк. 1]. Існувала така категорія оцінювання: «5» — виключно добре, «4» — гідний переведення, «3» — залишити [5, арк. 1].

Два вчителі, які мали працювати в школі, повинні були закінчити хоча б учительську семінарію. Федір Рудольфович залишав за собою право вибирати та звільняти вчителів. При училищі слід було влаштувати дві бібліо-

теки: для вчителів і для учнів. Наприкінці кожного року планувалося проводити випробування для учнів, встановлені спеціальними правилами училища. Воно мало повні права двокласного сільського училища Міністерства народної освіти. Спочатку барон збирався назвати училище: «Городецьке двокласне училище барона Штейнгеля» [4, арк. 1–2 зв.], але вже в цій чернетці словосполучення «барона Штейнгеля» закреслено. Це може слугувати одним із доказів того, що людина була позбавлена самозакоханості. Навчатися в училищі, за задумом власника, вихованці мали безкоштовно. Далі в чернетці з притаманною Штейнгелю педантичністю розписувалися витрати на училище, гуртожиток, окремо — на книжки, навіть на дрова і ялинку, а також побутові речі, надіслані для нього. В записниках неодноразово трапляються записи про справи училища. Наприклад, у записнику № 8: «Умови з вчителями: Софья Вікторівна з 7 січня 1909 року по 40 рублів на місяць. Казачек з 7 січня 1909 року по 30 рублів на місяць (мало, треба переговорити)» [22, арк. 34].

Дбав барон і про подальший розвиток училища, підтримання його в належному стані. В записнику № 9 є нотатка «ремонт училища». У підпунктах перераховувалися, які проблеми треба було усунути: полагодити вежу, печі, залиту стелю, а також тріщини. Далі читаємо: «26 липня здано на ремонт училища (1500–1800 руб.) архітектору Смукловському. Повинно бути готово до 15 вересня. Здано пофарбування мостів, перил, фарбою 4 рази і шпаклівка, а підлогу зверху сходів» [23, арк. 9].

У всіх починаннях, хоч би це була господарська, суспільно-політична або меценатська діяльність, Федора Рудольфовича завжди підтримувала його друга дружина Віра Миколаївна — справжній янгол-охоронець, права рука, порадиця. Підтвердження цьому — господарські листи з різних питань, адресовані Вірі Миколаївні. З листа Г. Анікіної до Віри Миколаївни дізнаємося, що кожен учень школи отримував уранці обід з двох страв: м'ясне і кашу з салом, увечері — чай з хлібом, на вечерю — картоплю смажену з салом [17]. З листа Г. Ковальського від 5 лютого 1905 р., також адресованого Вірі Миколаївні, дізнаємося про справи в училищі на час відсутності господарів. Лист є своєрідним звітом перед ними. Широко описуються успішність учнів, нововведення в арифметиці й біології [18]. Ці листи вкотре доводять заінтересованість родини Штейнгелів у своїй справі, навіть на відстані вони дбали про справи в училищі.

Цікавими, на нашу думку, є також листи Івана Куліша — завідувача двокласного училища в Городку. Баронеса брала активну участь у справах училища і часто була присутня на випускних іспитах. Підтвердження цього знаходимо в листі: «Вчителі вважають, що курс настільки добре засвоєний учнями, що якщо Ви не маєте нічого проти, вони хочуть зробити іспит. З чет-

вертою групою на шостому тижні, але якщо Ви хочете бути на іспиті, вони відкладуть. Будь ласка, повідомте Ваше рішення» [20, арк. 1 зв.].

В одному з листів Івана Куліша змальовується ситуація з навчанням в училищі: «Займатися з молодшими групами в травні, на мою думку, рішуче неможливо; в нас і зараз з кінця березня і квітень багато покинуло школу не лише з молодших класів, але й з п'ятої групи (!). Але це не тільки у нас в Городку, але й усюди на Волині в народних училищах повторюється теж саме, очевидно, причина цього явища — в батьках...» [19, арк. 1]. Недарма Куліш пише про це в листі. Подружжя Штейнгелів непокоїла проблема. Відомо, що сам барон ходив по хатах і просив селян відпустити дітей до училища. Питання, чи відриває школа від землі, було в той час актуальним. Але, за власним його переконанням, не школа відриває від землі, а саме життя. Федір Рудольфович приходив до висновку, що все так чи інакше залежить від особистості. В роздумах він порушував ще одне важливе питання батьків і дітей: вважав, що батьки мають брати участь у вихованні та навчанні дітей. Школа в Городку збереглася до наших днів, у ній і зараз навчаються діти.

Федір Рудольфович також брав активну участь у відкритті жіночої гімназії в Рівному. Міська влада досить довго не могла отримати згоди на відкриття гімназії. Барон особисто надсилав листи до міністерства народної освіти, збирав статистичні дані, які підтверджували необхідність відкриття такого закладу. Дослідниця життя та діяльності барона Штейнгеля Т. Нахратова зазначала, що ним особисто «було написано 900 листів до різних інстанцій та різним людям: чиновникам, військовим, купцям, адвокатам, щоб ті висловили свою думку. Федір Рудольфович увійшов до складу 100 комісій з віднайдення необхідних коштів на будівництво гімназії» [26, с. 196].

Оскільки на селі не було високоякісного і доступного лікування, на околиці Городка біля р. Усті на кошти барона Штейнгеля було збудовано цегляну лікарню Святого Бориса. Лікарня почала працювати у 1894–1895 рр. На її будівництво було витрачено 2512 руб. 73 коп. Зокрема, на посадку дерев — 111 руб.; телефони — 147 руб.; посуд для аптеки — 104 руб.; ліжка для лікарні — 169 руб.; білизну — 785 руб. [26, с. 195, 196].

У лікарні працювали відомий на той час лікар Ф. Ріхтер, фельдшер, сестри милосердя, куховарка, прала. Лікування було безкоштовним. По допомогу зверталися люди різного віку та віросповідання. Лікували мешканців не лише Городка, але й інших сіл та містечок, таких як Бронники, Оржів, Обарів, Шпанів.

Хворих більшало щороку, а тому зростали й витрати на утримання лікарні. Якщо 1895 р. на її утримання пішло 5583 руб., 1896 р. — 6628 руб., то 1897 р. — вже 7327 руб. [26, с. 196].

Лікували тут різні хвороби, починаючи від застуди, хвороб серця, шлунку до раку. Коли траплялися епідемії дифтерії, холери, тифу лікарі цілодобово залишалися з хворими. Ліки видавалися безкоштовно до повного одужання пацієнтів. Окрім хворих, для дезінфекції ліки отримували всі діти. Під час холери лікування одного хворого коштувало 59 коп., тоді як у минулі роки на лікування одного хворого витрачалося 19 коп. [26, с. 196].

Головним лікарем був Федір Пилипович Ріхтер — талановитий лікар та неординарна особистість. За спогадами старожилів Городка, Ріхтер був дуже відомим і навіть отримав за роботу від царя золотий годинник. Він з великою турботою ставився до хворих, під час епідемії холери їздив по селу, виявляв хворих та відвозив їх до лікарні [29, с. 36].

Ріхтер складав звіти про роботу лікарні, перший з них датується 1894 р. Нині вони зберігаються в Рівненському архіві і є безцінним джерелом для вивчення роботи лікарні. Відомості про неї також знаходимо в Інституті рукопису, де зберігається особистий фонд барона Штейнгеля. Поміж інших листів там є листи Ф. Ріхтера до Ф. Штейнгеля, датовані 1893–1897 рр., в них лікар звітує про роботу лікарні.

Приблизно з 1897 р. в Городку, за особистим проханням Ф. Ріхтера, було відкрито й стаціонар. На стаціонарному лікуванні в той час перебувало 146 чоловіків і 42 жінки з 117 населених пунктів. Надавали медичну допомогу й амбулаторно. Було зафіксовано 12 563 відвідувань лікаря. Хворі приїздили з 384 сіл. Тільки з села Городок було прийнято 1400 пацієнтів. За даними звіту, було проведено щеплення від віспи 92 дітям, а також зроблено 123 операції [29, с. 37].

Лікарня Святого Бориса була відома далеко за межами Городка. В особистому фонді барона зберігається лист від волинського губернського інспектора, датований 17 квітня 1896 р. В ньому повідомляється, що попечительство імператриці Марії про сліпих направляє до Волинської губернії лікаря-окуліста В. Гречулевича і студента V курсу Медичної Академії Краснопевцева для надання допомоги хворим. Тому автор листа звертається з проханням особисто до Штейнгеля: «Знаючи Вашу увагу до хворих, я дозволю звернутися до Вас с проханням, чи не визнаєте Ви можливим обрати першим пунктом Ваш маєток Городок, з тим щоб прийом очних хворих відбувався в лікарні Св. Бориса, і щоб в розпорядження лікаря Гречулевича було надано 4 ліжка для оперативних випадків» [12, арк. 1].

Ще одним плодом Федора Рудольфовича було відкриття одного з перших на Волині краєзнавчих музеїв. У фонді зберігається чернетка, написана олівцем і датована 1896 р. В ній він виклав свої погляди на те, яким бачить музей, з яких відділів той буде складатися, хто в ньому працюватиме, на яких засадах музей існуватиме [3]. Створення й діяльність музею розгля-

дали дослідники — Н. Миронець, О. Кушпетюк, С. Шевчук, А. Українець, Я. Вернюк. Тому не будемо тут окремо зупинятися на розгляді цього питання. Лише зазначимо, що музей було створено завдяки співпраці Ф. Штейнгеля з М. Біляшівським, з яким він познайомився під час навчання у Варшавському університеті. В проекті наголошувалося, що музей буде не любительський, а науковий. Планувалося завести музейні книги, строго документувати ті речі, які сюди потрапляли. Музей мав складатися з етнографічного, археологічного та зоологічного відділів. Відкриття відбулося 25 листопада 1896 р. На утримання музею Федір Рудольфович планував виділяти 600 руб. щороку [3].

Штейнгелі були дуже віруючими людьми. На свята родина відвідувала богослужіння в храмі св. Миколи Чудотворця у їхньому маєтку. Напередодні великих свят Федір Рудольфович робив пожертви для підтримки волинських церков. Коли розпочинав важливі справи чи збирався кудись їхати, завжди молився, кожен день починав і закінчував молитвою. Тому не дивно, що був барон людиною добродешною і милосердною. Якщо хтось потребував допомоги, ніколи не відмовляв [31, с. 50, 51].

Барон дуже любив дітей, залюбки спілкувався з ними, прагнув кожному з них дати освіту, спеціальність. Особливо опікувався сиротами, дбав про їхнє матеріальне становище, дарував зі свого маєтку найкращу корову або коня. І. Лукашевич згадувала таку історію з життя барона. Після смерті батьків Федір Рудольфович узяв під опіку двох сиріт, брата і сестру. Старшому, Терентію Карпінському дав змогу вчитися в Городоцькому училищі. Коли хлопчик підріс, узяв його садівником у свій парк, виділив йому земельний наділ, щоб юнак мав змогу влаштувати особисте життя. Його сестра, Марія Карпінська, виросла в будинку Штейнгеля, вона зберегла прізвище батьків, але фактично стала вихованкою барона. Пізніше Марія навчалася в Рівненській гімназії, потім вийшла заміж і барон дав їй значний посаг золотом. І. Куліш зазначає, що добре знала Карпінських і саме вони розповіли їй про це [25, с. 60].

Продовжуючи традиції батька, Федір допомагав хворим, виплачував грошові допомоги на навчання, лікування, жертвував кошти на будівництво і влаштування церков, допомагав односельцям продовольством та грошима. Його добрі справи пережили самого барона і залишилися нащадкам у спогадах очевидців. Ці спогади зібрав іще 1989 р. Г. Непомнящий.

Іншим, не менш важливим, джерелом з цього питання є листи людей, які зверталися з проханням до барона або в листах дякували йому за допомогу. Розглянемо деякі з них, що збереглися в фонді № 109 Інституту рукопису.

Колишній поліцейський урядник Меркурій Іванов, досягнувши 60 років, змушений був учителювати в с. Ставок, щоб заробити на життя. Але се-

ляни були не в змозі утримувати вчителя, і він звернувся до Федора Рудольфовича: «Пан лікар і управляючий Вашим маєтком запропонували звернутися з проханням до Вашої Світлості за місцем проживання, в посвідченні чого надаю видану ним власноручно адресу. Припадаючи до стоп Вашої Світлості, наслідуюсь найпокірніше просити, якщо можливо буде, поставитися поблажливо до посильної жертви, для підтримання [нерозбірл. — I. К.] злиденного мого становища» [13, арк. 2 зв.].

Вже літній Маріян Коляска в листі від 17 березня 1898 р. просить допомоги йому та його старенькій дружині: «Всемилолюбивий покровитель і благодійник нас бідних, безсилих і безвихідних* з своїх ложей...» [14, арк. 1]. Далі він писав, що не має родичів, його дружина вже не встає з ліжка, а зараз і він сам не має змоги працювати. Для них єдиною надією є допомога Федора Рудольфовича.

Єлисей Король з с. Жаліно в листі до барона, прохаючи про грошову позику, пише: «Дуже Вам вдячний за порятунок мого життя...» [15, арк. 1].

Зберігається лист Сергія Цурика, в якому він просить допомоги йому матеріально для продовження навчання [7].

В Інституті рукопису зберігся також лист від селян села Ставок Рівненської обл. до Федора Штейнгеля. В ньому селяни зверталися з проханням зробити пожертву на іконостас для сільської церкви [8, арк. 1].

Якщо хтось потрапляв у скрутне становище і потребував допомоги, то завжди міг сподіватися на підтримку. Про тісний зв'язок Федора Рудольфовича з односельцями свідчив цікавий лист, датований 8 липня 1905 р., з Житомира. Листа написали в буремний рік російської революції призовники на запасну військову службу села Городок. Вони в усіх подробицях розповідали, як живуть у місті, що роблять. Виявляється, що не лише вони писали барону, але й він відповідав на їхні листи. З розмов призовники дізналися, що, можливо, платню від уряду за службу отримують лише ті, хто зовсім не мав землі, а тому наголошували в листі, що розраховують на допомогу барона [16].

З особливою турботою ставився Штейнгель до мешканців рідного села. Для них він побудував у Городку двоповерховий дерев'яний водяний млин, який перемелював пшеницю на борошно першого та другого сорту, а також молотило жито та ячмінь. Млин крутив електротурбину, струм від якої подавався в панські приміщення, в школу, лікарню, церкву, читальню і в помешкання вчителів. За свідченням Миколи Столярця, цей млин зберігся до нашого часу, «тільки зараз працює лише один камінь і меле товч» [28, с. 11]. За

* Цитуючи цього листа, дослідниця Н. Миронець у статті «Епістолярна спадщина Ф. Р. Штейнгеля у фондах інституту рукопису» (Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2002. — № 7. — С. 38) припустилася помилки, замінивши слово «безвыходных» на «бездомных».

власний кошт Федір Рудольфович проклав у Городок дорогу, яка сполучалася з шосе Рівне — Клевань.

Турбувало барона й те, як селяни проводять дозвілля. В одному з листів Штейнгель писав: «Живучи в своєму маєтку Городок Рівненського повіту, я постійно піклуюсь про місцевих селян і завжди виступав проти надмірного вживання горілки в нашому селі. З цією метою, як відволікаючий засіб я влаштував чайну в селі Городки, де в неділю пропонуються народу розваги, наприклад бувають народні читання...» [11, арк. 1]. В цьому листі, адресат якого невідомий, Федір Рудольфович від імені селян просить не відкривати в їхньому селі крамничку з продажу алкогольних напоїв, називаючи це великою спокусою для селян [11, арк. 1]. У чайній будь-яка людина могла безкоштовно випити чаю, а в негоду можна було навіть переночувати. Потім чайна стара корчмою, за часів поляків — кооперативом, у перші роки радянської влади — МТС. Розташовувалася там і пошта, і штаб прийому молока. До нашого часу приміщення не збереглося, його знесли під час розширення дороги на Хімбуд [28, с. 11].

У Городку працювала колективна читальня, яку відкрив барон. По святах Штейнгелі організували для сільської молоді різноманітні розваги. Під час таких свят грали сільський духовий та два струнні оркестри, співав сільський хор, який також заснував барон. Молодь танцювала, грала в різноманітні ігри, а під вечір дітям роздавали гостинці — печиво та цукерки [28, с. 12]. М. Столярець згадує, що в селі були такі люди, яким це не подобалося. Вони казали, що барон витрачає гроші дарма. Одного разу про це дізнався сам барон і викликавши розумника до себе сказав: «Чого ти турбуєшся про мої гроші? В мене їх вистачить, ще й дітям та онукам залишиться» [28, с. 12].

Федір Рудольфович входив у таку кількість різних організацій, що й годі всі назвати. Але в його власному записнику під № 2 зберігся запис, де він перераховував посади, які займав. Серед таких організацій, дуже багато добродійних. Назвемо деякі з них:

- Член товариства Червоного Хреста (довічний);
- Довічний член судового благодійного товариства;
- Член довічного товариства піклування про дітей висланих каторжан;
- Почесний член Попечительства імператриці Марії Федорівни про сліпих у Чернігові;
- Те ж саме у Варшаві;
- Член Товариства надання невідкладної медичної допомоги в м. Варшава;
- Член Товариства допомоги неблагополучним учням Рівненського реального училища;
- Те ж саме — Технічного училища в м. Холм;

- Член Рівненського благодійного товариства;
- Почесний наглядач Рівненського двокласного училища;
- Почесний наглядач Городецького двокласного училища;
- Член допоміжного товариства при Київському духовному училищі [21, арк. 111–112].

Отже, благодійництво Федора Рудольфовича виходило далеко за межі рідного маєтку в с. Городок. Продовжуючи добру традицію, яку започаткували Рудольф Васильовичеї Марія Федорівна Штейнгелі, брати Володимир і Федір пожертвували 50 тис. руб. на акушерську лікарню в Києві. Завдяки їхньому внеску, хворих в одному з відділень лікували безкоштовно [24, с. 226].

В Центральному державному історичному архіві Києва зберігається справа «Про представлення барона Штейнгеля до нагородження званням камер-юнкера». Її вже опрацювали такі дослідники, як Н. Миронець, А. Українець, але й ми не можемо оминати її увагою, бо без неї не складеється повна картина благодійництва. В листі губернатор Дунін-Борковський, звертаючись із клопотанням про присвоєння Федору Рудольфовичу звання камер-юнкера, зазначає, що доброчинність барона настільки широка, що зібрати всі відомості про неї дуже важко. Вона поширюється не лише на місцевих мешканців селища Городок, але й на осіб інших повітів і губерній, а також на підтримку місцевих благодійних установ [30, арк. 1]. У листі він зазначає: «Окрім приватних пожертв грошима і хлібом місцевим погорільцям, пожертв на будівництво церков, причтових будівель, церковне оздоблення, сплати щомісячних пенсій біднякам і калікам, відомі наступні крупні пожертви барона Штейнгеля: на жіночу і акушерську лікарню при Університеті Св. Володимира в Києві — 15 000 руб., дитячу лікарню при тому ж Університеті — 3000 руб., Житомирський пологовий притулок — 2000 руб., будівництво православно-го соборного храму в м. Варшава — 5000 руб., будівництво реального училища Св. Катерини при Лютеранській общині в Києві — 1000 руб., реставрація Аскольдової могили — 1000 руб., будівництво двокласного сільського училища в с. Городок — 22 000 руб. Причому останнє утримується повністю на його, барона Штейнгеля засоби і обходиться йому щорічно приблизно до 3500 руб., будівництво в тому ж селі лікарні — 22 000 руб., яка також утримується на кошти барона Штейнгеля, на що він щорічно витрачає до 9000 руб.» [30, арк. 1–1 зв.]. Дунін-Борковський також повідомляє, що під час холери в 1893–1895 рр. Федір Рудольфович побудував безкоштовні чайні не тільки в Городку, але й у Ставках, Великому-Олексині. 1896 р. в Городку діяв офтальмологічний загін, утримування якого оплачував особисто барон. Декілька тисяч хворих, які лікувалися в офтальмологів, теж утримувалися за його рахунок. Спеціально для них було побудовано просторі бараки. В селі бу-

ло облаштовано пожежний обоз, якій коштував понад 1000 руб. і лазню для селян, будівництво якої обійшлося в 400 руб. [30, арк. 1 зв.]

Отже, родина Штейнгелів з'явилася на території Російської імперії за часів Петра I й Катерини I. Серед них були письменники, вчені, підприємці, декабристи. Яскравим представником української гілки родини був Федір Рудольфович Штейнгель. Окрім громадсько-політичної діяльності, він, як і його батьки, займався благодійництвом. У маєтку Городок, де минула більша частина його життя, він побудував, а потім за власний кошт утримував двокласне училище, лікарню Святого Бориса, краєзнавчий музей. В селі влаштував колективну читальню, помешкання для вчителів, чайну, водяний млин, проклав у Городок дорогу. Продовжуючи традицію батька, виплачував грошові допомоги старим, калікам, сиротам. Доброчинність барона виходила далеко за межі рідного Городка. Зокрема, відомі пожертви барона на побудову Рівненської гімназії, будівництво церков, церковне оздоблення, лікарні тощо. В своїй статті І. Лукашевич, дідусь та бабуся якої особисто знали родину Штейнгелів, навела такі слова стародавнього мудреця: «Людина народжується тричі: перший раз, коли з'являється у світ фізично; вдруге — коли після великих потрясінь, випробувань в житті іншими очима подивиться на світ, зрозуміє його істинні цінності; й утретє — коли прийде духовне осяяння і людина стане на шлях благодійництва». На її думку, барон Штейнгель пройшов цей шлях сповна [25, с. 55]. З цією оцінкою не можна не погодитись.

1. Енциклопедичний словник російського бібліографічного Інституту Гранат : 7 видання. — Т. 50 : Шкільна справа — Еволюція зовнішнього побуту. — С. 437.

2. Енциклопедичний словник. — Т. XXXIX : Шен'є — Шуйський монастир. — СПб., 1903. — С. 885.

3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Ф. 109. — Оп. 1. — Спр. 9.

4. Там само. — Ф. 109. — Оп. 1. — 12.

5. Там само. — Спр. 12. — Приложение.

6. Там само. — Спр. 21.

7. Там само. — Спр. 24.

8. Там само. — Спр. 25.

9. Там само. — Спр. 37.

10. Там само. — Спр. 76.

11. Там само. — Спр. 84.

12. Там само. — Спр. 127.

13. Там само. — Спр. 188.

14. Там само. — Спр. 196.

15. Там само. — Спр. 197.

16. Там само. — Спр. 219.

17. Там само. — Спр. 591.

18. Там само. — Спр. 609.

19. Там само. — Спр. 610.
20. Там само. — Спр. 611.
21. Там само. — Спр. 741. — Записник № 2.
22. Там само. — Спр. 741. — Записник № 8.
23. Там само. — Спр. 741. — Записник № 9.
24. Ковалинський В. Меценати Києва / Ковалинський В. — К. : Кий, 1998. — 528 с.
25. Лукашевич І. Людина великої душі (спогади про Ф. Р. Штейнгеля Куліш) / І. Лукашевич // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. — Вип. VIII. — Рівне : видавець Олег Зень, 2010. — С. 55, 60.
26. Нахратова Т. Життя та діяльність Федора Рудольфовича Штейнгеля (за матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Рівненської області) / Т. Нахратова // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Вип. IV. — Рівне : Волинські обереги, 2006. — С. 195, 196.
27. Пономарьова Т. Поколінний розпис Штейнгелів / Т. Пономарьова // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. — Вип. VIII. — Рівне : видавець Олег Зень, 2010. — С. 49, 50, 51.
28. Столярець М. Слово про Городок. Спогади краєзнавця / Столярець М. — Рівне : Азалія, 2002. — С. 10, 11, 12.
29. Українець А. Доброчинна діяльність Федора Рудольфовича Штейнгеля / А. Українець // Рівненський обласний краєзнавчий музей. 140 років від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля. Наукові записки. — Вип. VIII. — Рівне : видавець Олег Зень, 2010. — С. 36, 37.
30. Центральний державний історичний архів України. — Ф. 442. — Оп. 630. — Спр. 575.
31. Шевчук С. Жертовність для утвердження України / Шевчук С. — Рівне : Волинські обереги, 2002. — С. 50, 51.

С. М. Ховрич

УДК: 303.436.2

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ПРОФЕСОРА П. МІНЯЄВА (1868–1958 рр.)

Спираючись передусім на архівні документи, а також наукову літературу, автор статті проаналізував життєвий та науково-педагогічний шлях професора Павла Міняєва (1868–1958 рр.), зосередивши увагу на найменш досліджених сторінках його біографії.

Ключові слова: П. Міняєв, технічна освіта, наука, техніка, інженер, будівельна механіка корабля, корабель «Професор Міняєв».

Используя архивные документы, а также научную литературу, автор статьи проанализировал жизненный и научно-педагогический путь профессора Павла Миняева (1868–1958 гг.), уделив особое внимание наименее исследованным страницам его биографии.